



The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2961>

Number: 36 , p. 331-342, Summer II 2015

Yayın Süreci

Yayın Geliş Tarihi
11.06.2015

Yayınlanma Tarihi
20.08.2015

METİNLERARASILIK AÇISINDAN NAMIK KEMAL İLE MEHMET AKİF: BÜLBÜL VE MURABBA

*NAMIK KEMAL AND MEHMET AKIF IN TERMS OF INTERTEXTUALITY:
BULBUL AND MURABBA*

Yrd. Doç. Dr. Selim SOMUNCU

Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü

Özet

Metinlerarasılık son yüzyılın önemli kuramları içinde yerini almıştır. Rus Biçimcileriyle ortaya çıkan kuram en az iki metin arasındaki etkileşimi esas alır. Kendisinden sonraki kuşakları etkileyen önemli sanatçı ve fikir insanlarının varlığı metinlerarasılık çalışmalarının artmasını sağlamaktadır. Günümüzde yalnızca edebiyat ya da dil sahasına özgü olmaktan çıkan ve farklı alanları da kapsamaya başlayan metinlerarasılık sanatın hatta hayatın her alanında kendini göstermektedir. Çünkü insanoğlu çevresine yaptığı etkileşimler sonucunda kendi dünyasını oluşturmaktadır. Hiç kimse görmediği, bilmediği, hissetmediği bir şeyin hayalini kuramaz. Tanzimatın hem şair, hem romancı, hem gazetecisi olan hem de bir aksiyon adamı olması açısından kendisinden çok söz ettiren kişiliği Namık Kemal'dir. Namık Kemal fikirde ve şiir sahasında kendisinden sonra önemli etkiler bırakmış bir kişiliktir. Bu çalışmada da gösterileceği üzere Namık Kemal'den büyük ölçüde etkilenen Türk şairlerinden biri de Mehmet Akif Ersoy'dur. Bu çalışma Namık Kemal ile Mehmet Akif üzerine karşılaştırmalı bir çözümlemeyi içermektedir. Bu bağlamda her iki şairin şiirleri arasındaki benzerlik ilgisini ve etkilenme düzeyini, *Bülbül* ve *Murabba* şiirleri üzerinden yapılan bir incelemeyle ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. İki şiir arasındaki ilişkinin boyutları ortaya çıkarılırken şairlerin birbirlerini etkileme düzeyleri "sözcük, imge, izlek, biçim ve etkilenme türü" olmak üzere beş aşamada ele alınacaktır. Ortaya çıkan karşılaştırma sonuçlarına göre iki şair arasındaki metinlerarası ilişki ve Mehmet Akif'in, Namık Kemal'den etkilenme düzeyi yine metinlerarasılığa ait kavramlarla tanımlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Metinlerarasılık, Etkilenme, Namık Kemal, Mehmet Akif

Abstract

Intertextuality has gained its place among significant theories of the last century. This theory, emerging with Russian formalists, is based on the interaction between at least two texts. The existence of important artists and intellectuals who influence future generations helps the works on intertextuality to increase. Intertextuality, which has recently started to become not peculiar to literature or language studies but inclusive of various fields, manifests itself in all spheres of art, and

even life. Because mankind creates his own world through interaction with his environment. Noone can dream of something he/she has never seen, known or felt before. Namık Kemal was the poet, novelist and journalist of Tanzimat, as well as being a frequently mentioned figure for he was a man of action. Namık Kemal is a figure who left significant impacts in fields of both intellectualism and poem. As clearly put forth in this study, one of the Turkish poets who was influenced by him to a great extent was Mehmet Akif Ersoy. This study includes a contrastive analysis on Namık Kemal and Mehmet Akif. To this end, it aims at revealing the relation of similarity and level of influence between the poems of the those two poets through a study on the poems *Bülbül* and *Murabba*. In order to find out the extent to which the two poems are interrelated, the level of influence between the poets are going to be handled in five stages which are "word, image, theme, style and type of influence". Based on the results of the contrast, the intertextual relation between those two poems and the extent to which Mehmet Akif was influenced by Namık Kemal are going to be defined in terms of intertextuality.

Key Words: Intertextuality, Influence, Namık Kemal, Mehmet Akif

GİRİŞ

*Bir şiirin anlamı yalnızca bir şiir olabilir,
ama başka bir şiir, kendisi olmayan bir şiir.*

H. Bloom

Etkilenme, sanatın özüdür. Her sanat yapıtı bir başka eserin model alınarak inşasıyla tecessüm eder. Sanatçı bu özü yakalayabilmek için taklitçiliğe yönelir. Doğayı taklitle işe başlayan sanatçılar birbirlerini de taklit ederler. "Çeşitli etkileşimlerin var olduğu bir çağda birbirine hiç benzememek, tam orjinallik, neredeyse düşünülemez." (Aytaç, 2001: 10) Etkilenme sanatçı için bir ayna görevi görür. Her şair aynaya baktığında ona yansıyanlardan bir parça alır. Aldığı parçaları döşeyerek yeni bir ürün ortaya koyar. Etkilenme konusuna kafa yoran bazı aydınların sanatta "özgünlük" kavramına küçümseyici bir bakış getirdikleri dahi olmuştur: "Tüm bu özgünlük konuşmaları da neyin nesi? Biz doğar doğmaz dünya bizi etkilemeye başlar ve ölene kadar bu devam eder. Her halükarda, enerji, kuvvet, istenç dışında neye bizim diyebiliriz ki!" (Eckermann'dan Aktaran Bloom, 2008: 87)

Mehmet Akif Ersoy'un *Bülbül* şiiri ile Namık Kemal'in *Murabba* şiiri üzerine karşılaştırmalı bir incelemeyi içeren bu çalışmada iki metin arasındaki ilişkinin boyutları ortaya çıkarılırken şairlerin birbirlerini etkileme düzeyleri sözcük, imge, izlek, biçim ve etkilenme türü olmak üzere beş aşamada ele alınacaktır. "Sözcük-imge-izlek" karşılaştırmalarından alınan sonuçlara göre etkilenmenin boyutu da gözler önüne serilecek ve kavramsallaştırılacaktır. Şöyle ki iki şair arasındaki ilişkinin -metinlerarasılık kavramlarına göre söyleyecek olursak- **gönderge** mi, **öykünme** mi (pastiş), **yansılama** mı (parodi) **gizli alıntı** (plagia) mı yoksa **anıştırma** mı (allusion) olduğu tespit edilecektir.¹

¹ Gönderge: Yapıtın başlığını ya da yazarın adını anmakla yetinen bir ilişkidir. (Aktulum, 1999: 101) Etkilenen, etkileyenin etkisini ve ona hayranlığını belirtir. Bu bazen epigraf şeklinde de verilebilir. Parodi: Kökensele anlamda parodia; bir şarkıyı başka bir tonda söylemek yani bir melodiyi başka bir ses perdesine geçirmek demektir. (Aktulum, 1999: 117) İfadeler aynı ama bazen daha sert bazen de daha yumuşak olabilir. Öykünme: (pastiş) yalnızca metnin biçimini taklit eder. "Bir yazarın dil ve anlatım özellikleri, sözleri taklit edilerek gerçekleşir. Bir yazar bir başka yazarın biçimini kendi biçimiymiş gibi benimseyerek, okurun üzerinde oluşturmak istediği etkiye göre kendi metnine sokarak ya da özgün metnin içeriğini kendi metnine uyarlayarak yeni bir metin ortaya çıkarır. (Aktulum, 1999: 133) Şair, şiirine konu olan hikâyenin iskeletini ustasından ya da rakibinden alır ve kendi şiirinin vücudunu oluşturur. Gizli alıntı/aşırtma (plagia) ise; başkalarının düşüncelerini, uğraş vererek ulaştıkları düşünsel sonuçları kendisininmiş gibi gösterme çabasıdır. (Aktulum, 1999: 103-104) Gizli alıntıya benzeyen ama biraz daha kapalı bir başka metinlerarası ilişki

Etkileme ve etkilenme doğal bir olgu ve sanatta sıkça karşılaşılan bir durum olmasına rağmen metinlerarasılığın şiir çalışmalarında uygulanması yeni Türk edebiyatı sahasında çok sık başvurulan bir yöntem değildir.² Bu gibi çalışmalar sayesinde etkilenme kuramları bağlamında karşılaştırmalı şiir çalışmalarına ilginin artacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışmanın Mehmet Akif ve Namık Kemal ile ilgili yeni araştırmalara kapı aralayacağı da düşünülmektedir. Üstelik bu türden karşılaştırmalı çözümlemelerin artması sayesinde şairlerin şiir yazma süreçleri hakkında okur daha fazla bilgi edinecek, şiirleri anlamak ve yorumlamak daha da kolaylaşacaktır. Ayrıca bu çalışmanın Türk şiirinde Namık Kemal gibi kendisinden sonra gelen birkaç kuşağı etkilemiş diğer öncü şair/aydınlaraya yönelik yeni çalışmalara da örneklik teşkil edeceği düşünülmektedir. Bu çalışmada her iki şairden seçilmiş birer şiiri karşılaştırmalı olarak inceleyerek çalışmaya konu olan şairleri genelde, fikirleri ve tarihsel rolleri açısından inceleyen sosyal bilim literatürüne, özelde ise yeni Türk edebiyatı literatürüne katkı sağlamayı amaçlamaktayız.

Namık Kemal ve Mehmet Akif

Türk düşünce hayatında ve Türk modernleşmesinde önemli karşılığı olan Namık Kemal kendisinden sonra birçok şairi, fikir insanını hatta devlet adamını etkilemiştir. Bu anlamda onu Türk modernleşmesinin zirve ismi Mustafa Kemal Atatürk ile özdeşleştiren, Atatürk'ün entelektüel kılavuzu olarak niteleyen bakış açıları da mevcuttur. (Mardin, 1996: 450) Nitekim çok iyi bilinen bir mısraına Mustafa Kemal Atatürk nazire yapmıştır. Namık Kemal'in

"Vatanın bağına düşman dayadı hançerini

Yoğmuş kurtaracak bahtı kara mâderini" (Uyar, 2002: 91)

mısralarını Mustafa Kemal Atatürk;

"Vatanın bağına düşman dayasın hançerini

Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini."

şeklinde değiştirerek yeniden yazacak ve bu ifade milli mücadelenin önemli bir sloganı haline gelecektir.

Namık Kemal etkisine ilişkin bu genel değerlendirmeden sonra üzerinde durulması gereken önemli bir husus Mehmet Akif üzerindeki Namık Kemal etkisidir. Mehmet Akif'in düşünce dünyasını ve şiirini etkileyen önemli bir aydın olarak Namık Kemal'den bahseden araştırmacıların varlığı bilinmektedir. (Timurtaş, 2006: 48), (Çetin, 2013: 44), (Tanyol, 2008: 576), (Fedai, 2008: 317) (Düzdağ, 2006: 7-22), (Elmas, 2006: 90), (Yetiş, 2006: 110), (Okay, 1998: 35), (Can, 2008: 104), (Doğan, 2008: 255). Burada anılan kaynaklarda yazarlar her iki şairin; kişilik olarak sergiledikleri duruş, milli meselelere bakışları, İslamcılık fikir akımlarına yakınlıkları, kendilerini adadıkları milli dava uğruna verdikleri mücadele, hayatı sanatının, sanatı da hayatının eseri olması, kurtuluş için cemiyeti uyandırmak idealini taşımaları, sosyal şiiri savunmaları, şiirlerindeki tematik benzerlikler, hitabet lisanıyla şiir yazmaları, tasvirlerde tabiiyet ilkesini gözetmeleri, vatan mistiği olarak tanımlanmaları, dil hassasiyetleri ile tarzları ve Akif'in birçok mısraının Namık Kemal'i teşrih, tanzir gibi özellikler göstermesi, Akif'in şiire ilk

ise anıştırmadır. Anıştırma (allusion) açık seçik göndermede bulunmadan bir kişi ya da nesne konusunda düşüncüyü uyurma biçimi olan anıştırmada söylenmesi gereken şey açıkça, doğrudan belirtilmek yerine yalnızca telkin edilir. Anıştırma örtülü söylemle eş anlamlıdır. (Aktulum, 1999: 109) Hilmi Uçan'a göre bu kavramsal kategoriler, etkilenme kavramının taşıdığı anlamsal çerçeveyi zorlamaktadır. Ona göre genel olarak şiir karşılaştırmalarında metinlerarası bağıntı en çok öykünme biçiminde oluşmaktadır. (Uçan, 2012: 70)

² Bu tür çalışmaların yapılmamasından şikâyet eden bakış açıları Türk dili ve edebiyatı anabilim dalları dışında estetik amaçlı şiirle ilgilenen yazar/akademisyenlerde de görülmektedir. Fransız şiirinin Türk şiirindeki etkilerini Cemal Süreya şiiri üzerinden ele alan ve bu bağlamda eleştiriler getiren Murat Bardakçı'nın yazısı için bk: (Bardakçı, 2014)

başladığı yıllarda Namık Kemal gibi şiiirler nazmetmesi gibi hususlarda ortak özelliklerini zikrederler. Ayrıca Akif'in kendi yazılarında da Namık Kemal'den alıntılar yapması bu ilişkinin önemli bir boyutunu teşkil eder. Söz gelimi Mahir İz'e yazdığı ve "Evlâdım, İki Gözüm, Mahir Bey" diye başlayan mektubunda Namık Kemal'den alıntı yapar. (Ersoy, 2008: 460) Yine sevdiği bir arkadaşı olan Pehlivan Osman'ın -nam-ı diğer Kıyıcı Osman- kişiliği ve karakterini överken "Namık Kemal'in ümmisi" nitelemesini yapar. (Mithat Cemal Kuntay'dan aktaran; Duymaz, 2006: 29) Ayrıca Mehmet Akif için Namık Kemal, asrın idrakini temel alan bayrak bir isimdir. (Baydar, 2008: 85) Buradan hareketle Mehmet Akif'in Namık Kemal'i ne kadar idealize ettiği de rahatlıkla anlaşılabilir. Özellikle iki şaire ait olan *Cenk Şarkısı-Vatan Mersiyesi*, *Cenk Şarkısı-Vatan Türküsü*, *İstiklal Marşı-Vatan Mersiyesi*, *İstiklal Marşı-Hürriyet Kasidesi*, *Şehidler Abidesi-Vatan Türküsü*, *Bir Mersiye-Bir Mersiye*, *Vaveyla-Ordunun Duası* gibi şiiirler arasındaki benzerliklerin de çok olduğunu ve bu bağlamda yapılacak başka çalışmalar için önemli malzemeler sunduğunu söyleyebiliriz. Bu çalışmada inceleyeceğimiz *Bülbül* ve *Murabba* şiiirlerine bakacak olursak;

Bülbül

Basri Bey Oğlumuz

Bütün dünyaya küskündüm, dün akşam pek bunalmıştım;
Nihâyet, bir zaman kırlarda gezmiş, köyde kalmıştım.
Şehirde kaçmak isterken sular zaten kararmıştı;
Pek ıssız bir karanlık sonradan vâdiyi sarmıştı.
Işık yok, yolcu yok, ses yok, bütün hilkat kesilmiş lâl...
Bu istiğrâkı tek bir nefha olsun etmiyor ihlâl.
Muhitin hali "insaniyyet" in timsalidir, sandım;
Dönüp mâzîye tırmandım, ne hicranlar, neler andım!
Taşarken haşır olup beynimden artık bir müselsel yâd,
Zalâmın sînesinden fışkıran memdûd bir feryâd,
0 müstağrak, o durgun vecdi nâgâh öyle coşturdu:
Ki vâdiden bütün, yer yer, eninler çağlayıp durdu.
Ne muhrik nağmeler, yâ Rab, ne mevcâmevc demlerdi:
Ağaçlar, taşlar ürpermişti, gûya Sûr-i Mahşerdi!

-Eşin var, âşiyânın var, baharın var, ki beklerdin;
Kıyâmetler koparmak neydi, ey bülbül, nedir derdin?
0 zümürd tahta kondun, bir semâvî saltanat kurdun;
Cihânın yurdu hep çiğnense, çiğnenmez, senin yurdun.
Bugün bir yemyeşil vâdi, yarın bir kıpkızıl gülşen,
Gezersin, hânümânın şen, için şen, kâinâtın şen.
Hazansız bir zemîn isterse, şâyed rûh-u ser-bâzın,
Ufuklar, bu'd-u mutlaklar bütün mahkûm-u pervâzın.
Değil bir kayda, sığmazsın -kanadlandın mı- eb'âda;
Hayâtın en muhayyel gâyedir ahrarâ dünyada.
Neden öyleyse mâtemlerle eyyâmın perîşandır?
Niçin bir damlacık göğsünde bir umman hurûşandır?
Hayır, mâtem senin hakkın değil... Mâtem benim hakkım:

Asırlar var ki, aydınlık nedir, hiç bilmez âfâkım!
Teselliden nâsibim yok, hazan ağlar baharımda;
Bugün bir hânümansız serserîyim öz diyarımda!

Ne husrandır ki: Şark'ın ben vefâsız, kansız evlâdı,
 Serâpâ Garb'a çiğnettim de çıktım hâk-i ecdâdı!
 Hayalimden geçerken şimdi; fikrim herc ü merc oldu,
 SALÂHADDÎN-İ EYYÛBÎ'lerin, FATİH'lerin yurdu.
 Ne zillettir ki, nâkûs inlesin beyninde OSMÂN'ın;
 Ezan sussun, fezâlardan silinsin yâdı Mevlâ'nım!
 Ne hicrandır ki, en şevketli bir mâzî serâb olsun;
 O kudretler, o satvetler harâb olsun, türâb olsun!
 Çökük bir kubbe kalsın mâbedinden YILDIRIM Han'ın;
 Şenâatlerle çiğnensin muazzam kabri ORHAN'ın;
 Ne heybettir ki, vahdet-gâhı dinin devrilip, taş taş
 Sürünsün şimdi milyonlarca me'vâsız kalan dindaş!
 Yıkılmış hânümanlar yerde işkenceyle kıvransın,
 Serilmiş gövdeler, binlerce, yüz binlerce doğransın!
 Dolaşsın, sonra, İslâm'ın harem-gâhında nâ-mahrem...
 Benim hakkım, sus ey bülbül, senin hakkın değil mâtem!³ (Ersoy, 2011: 1238-1240)

Murabba

Sıdk ile terk edelim her emeli, her hevesi.
 Kıralım hâ'il ise azmimize ten kafesi.
 İnledikçe eleminden vatanın her nefesi,
 Gelin imdâda diyor, bak budur Allah sesi.
 Bize gayret yakışır, merhamet Allah'ındır.
 Hükm-i âti ne fakirin, ne şehin-şâhındır.
 Dinle feryâdını kim terceme-i âhındır;
 İnledikçe ne diyor, bak vatanın her nefesi...
 Mahv eder kendini bülbül bile hürriyet için.
 Çekilir mi bu belâ âlem-i pür mihnet için?
 Dîn için devlet için cân çekişen millet için
 Azme hâ'il mi olurmuş bu çürük ten kafesi!..
 Memleket bitdi, yine bitmedi hâlâ sen, ben.
 Bize bu hâl ile bizden büyük olmak düşmen.
 Dest-i a'dâdayız; Allah için, ey ehl-i vatan!
 Yetişir terk edelim gayri hevâ vü hevesi...⁴ (Göçgün, 1987: 96)

Bülbül ve Murabba'nın Karşılaştırılması

Hem Namık Kemal'in hem Mehmet Akif'in en büyük derdi olan vatan, millet meselesi söz konusu şairlerin şiirlerinde sıkça karşımıza çıkar. Gerek *Bülbül*'de gerekse *Murabba*'da izlek olarak vatan ve hürriyet konusu işlenmiştir. Her iki şiir de bülbül imgesini merkeze alarak gelişir. Her iki şiirde *dert/dert*, *Allah sesi/ezan*, *inlemek/inlemek*, *memleket/diyar*, *göğüs/sine*, *a'da/düşman* gibi çok sayıda sözcük düzeyinde benzerlik vardır. Yine her iki şiirde yer alan *bülbül/bülbül*, *sine/göğüs*, *sur-ı mahşer/nefes* gibi benzer imgelerden söz edilebilir. Nitekim bu

³ Çalışma içerisindeki tüm alıntılar *Safahat*'ın şu baskısından yapılmıştır: Mehmet Akif ERSOY, *Safahat*, (Hzl. Necmeddin Turinay), Ankara, TOBB Yayınları, 2011.

⁴ Çalışma içerisindeki tüm alıntılar şu kitaptan yapılmıştır: Önder Göçgün, *Namık Kemal*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

şiiirlere yönelik karşılaştırma düşüncesini ilk akla getiren de bülbül imgesinin her ikisinde de yer almasıdır. Burada bülbül imgesinin Türk edebiyatında başta klasik Türk edebiyatı olmak üzere, çok kullanılan bir imge olduğu bilinmektedir. Bülbül Türk şiirinde genellikle aşk izleği bağlamında şiire konu olan bir imge ya da -klasik edebiyattaki kullanımıyla- bir mazmundur. “Klâsik Türk edebiyatında/şiirinde bülbül, tabiata ait bir varlık, şairin timsali ya da tasavvufi bir alegori durumundadır.” (Mehmet Kaplan’dan Aktaran Çetin, 2008) Mehmet Akif’in bu şiirini klasik edebiyatta ya da modern edebiyatta bülbül imgesini/mazmununu kullanan başka bir şiirle de karşılaştırmalı olarak incelemek mümkündür. Fakat burada özellikle vurgulanması gereken bazı hususlar vardır: Öncelikle *Murabba*’da bülbül imgesi alışılmadık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bülbül imgesinin alışılmadık bağlamı Mehmet Akif’in *Bülbül* şiirine de konu olur.⁵ Dolayısıyla her iki şiirde de bülbül imgesi daha önce kullanılmayan bir bağlamda, vatan ve hürriyet gibi kavramlarla yan yana getirilmiştir.

“*Bütün dünyaya küskündüm, dün akşam pek bunalmıştım; (Bülbül)*

“*Sıdk ile terk edelim her emeli, her hevesi.*” (Murabba)

Her iki şair de bir sıkıntıyı dile getirerek şiire başlıyor. Bir küskünlük ve terk etme isteği iki şairin de ilk mısraında dile getirdiği durumlardır. Bu sıkıntının kaynağının bireysel olmadığı ilerleyen dizelerde rahatlıkla anlaşılacaktır. Nitekim ne Mehmet Akif’te ne de Namık Kemal’de ferdi temalara rastlamak nerdeyse imkânsızdır. Hatta her iki şairin de ferdi temalara yönelen ediplere pek sıcak bakmadıkları bilinir. Ayrıca şunu belirtmekte yarar var ki *Bülbül*, Bursa’nın işgali üzerine yazılmıştır. Mehmet Akif bu üzücü olay karşısında hüznülenerek şehrin gürültüsünden, telaşından kaçır ve tabiata sığınır. Dalında bülbül olan bir ağacın karşısına oturduğu ve bu şiiri kaleme aldığı rivayet edilir.

“-Eşin var, âşiyânın var, baharın var, ki beklerdin;

Kıyametler koparmak neydi, ey bülbül, nedir derdin?” (Bülbül)

“*Mahv eder kendini bülbül bile hürriyet için.*” (Murabba)

Her iki şiirde yer alan “kıyametler koparmak” ve “mahv eder” söz gruplarıyla içinde bulunulan durumun vahameti dile getirilir. Mehmet Akif niçin kıyametler koparırın, derken; Namık Kemal -sanki Akif’in sorusuna cevap verircesine- bülbülün hürriyet için kendini harap ettiğini söyler. Bülbül her iki şiirde de benzer anlamları çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. Özellikle *Murabba*’da bülbülün, bağımsızlığa olan düşkünlüğü ifade edilmiştir. Bülbülden kasıt özgürlüktür. Çünkü kuşlar gökyüzünde özgürce uçmak ister. Yaratılışında uçmak fitri olarak vardır. Tutsaklık ona göre değildir. Dolayısıyla bülbül ile Türk milletinin doğası arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur denilebilir. Çünkü Türk milleti de hürriyetine düşkün bir millettir. Hürriyet kavramının en önemli temsilcisi sayılan Namık Kemal *Murabba*’da, kendisine kadar hiç yapılmamış bir şeyi yapıyor. Yüzlerce yıllık klasik edebiyat geleneğimizdeki bülbülü kendi özel anlam ve işlevinden çıkarıyor ve vatan derdine düşürüyor. Çünkü maşuk, sevgili artık gül değil vatandır. Dolayısıyla bülbül artık bu yeni sevgili için feryat edecektir. Nitekim Namık Kemal değişen sevgiliyi ve aşk ilişkisini *Hürriyet Kasidesi*’nde de ilan etmişti. “Vatan bir bî-vefâ nâzende-i tannâza dönmüş kim/Ayırılmaz sâdikân-ı aşkını âlâm-ı gurbetden” (Vatan öyle vefasız, nazlı bir güzele dönmüş ki aşkına sadık olanları gurbet elemlerinden ayırmaz.) (Göçgün, 1987: 86) Dolayısıyla Namık Kemal “tıpkı çağdaşı Şinasi gibi, bazı yeni veya anlamı geliştirilmiş politik, hukukî, ideolojik, kültürel ve edebî kavramı (millet, hürriyet, vatan, mefaat, uhuvvet, tasarruf, ecdada hürmet, aileye muhabbet, hükümet, matbuat, vicdan, hamiyet vs.)”

⁵ Safahat’ta “bülbül” ilk olarak *Hasbihâl* başlıklı şiirde karşımıza çıkmaktadır. *Hasbihâl*, *Bülbül* şiirinin ilk göz ağrısı, alt metni, girizgâhı, metniçi yorumudur. (Çetin, 2008: 469) Safahat’ta bülbülden bahsedilen diğer şiirler şunlardır: *Selma*, *Merhum İbrahim Bey*, *Bir Mersiye*, *Gül-Bülbül*, *Âsım*, *Bir Kıt’a*.

(Gülendam, 2012: 27) kullanmakla yetinmemiş aynı zamanda yüzlerce yıllık edebi geleneğimizde mevcut mazmunların anlamlarını zorlamış, değiştirmiştir.

Bülbül şiirindeyse hürriyet dolaylı olarak işlenen bir temadır ve bülbülün niye kıyametler kopardığı istifham sanatı bağlamında şiire konu olur. Aslında şaire göre bülbülün derdi kendi derdinin yanında bir hiçtir. Hatta bülbülün derdi gerçek bir dert bile değildir. Yüzlerce yıllık klasik Türk edebiyatı geleneğinde bülbül şakıyılarıyla ağlayıp inleyen ıstırap dolu bir kuştur. Fakat klasik Türk edebiyatında ağlayıp inleyen bülbülün tek derdi güldür yani sevgilidir. Tüm neşesi gül ile kaimdir. Gülden ayrı kalınca inlemeye başlar. Aşkından kederi o kadar artmış, feryadı o kadar hat safhaya ulaşmıştır ki her yeri elem, acı ve cefa ile doludur. Gülün dikenleri bülbülün bağrını deler. Bülbülün acı ve ıstıraplarının katbekat arttığı vakit ise seher vaktidir. Bu vakitte daha bir içli ötmesinin sebebi de bundandır. İşte Akif bir nevi içerisinde olduğu milli edebiyat hareketinin öncü isimlerinin Klasik Türk edebiyatına, Edebiyat-ı Cedide'ye ve Fecr-i Âti mensuplarına getirdiği eleştiriyi, küçümseyici bakışı bülbüle yöneliyor⁶. "Hayır, mâtem senin hakkın değil... Mâtem benim hakkım:" ve "Benim hakkım, sus ey bülbül, senin hakkın değil mâtem" mısraları da bu küçümseyici bakışın hat safhaya ulaştığı dizelerdir. Çünkü salt aşığı için ağlayıp inleyen bülbülün derdi, ferdi ıstıraplardan kaynaklanmaktadır. Bu mısralardan yüzyıllardır ferdi ıstıraplarla inleyen "şiir" in artık susması gerektiği anlamı da rahatlıkla çıkarılabilir. Dolayısıyla burada iki şairin bülbül imgesinden hareketle şiirlerini kurduklarını söylemek yeterli olmayacaktır. Namık Kemal bülbülü doğrudan vatani kaygılarla hemhal bir özne gibi şiire sokarken Mehmet Akif bülbülün gelenekten gelen anlam ve işlevini sorgulayıcı boyuttan vatan temalı bir şiire konu yapar ve kendi derdiyle yüzyıllardır şiirlerin baş tacı olan bülbülün derdini karşılaştırır.

Klasik Türk edebiyatına eleştirel bakışıyla bilinen Akif'in burada bülbül mazmununu alıp değersizleştirilmesi şeklinde bir yorum yapmak da mümkündür. Hasan Basri Çantay'ın ifadesiyle "Aşka, badeye, canana, meye, neye... aid hiçbir şey yazmamış" olan Mehmet Akif'te şarap ve meyhaneye içerdikleri mecazlar dikkate alınmadan gerçek anlamlarıyla onun eleştirilerine konu olur.⁷ (Çantay'dan Aktaran; Tökel, 2008: 333) Mehmet Akif "bülbülü Klâsik şiirdeki anlayışın zıttı bir görünümde yurdu, gönlü, dünyası şen bir vaziyette yemyeşil bir vadide ya da içinde pek çok gülün bulunduğu kıpkızıl bir gül bahçesinde dolaşan bir kuş olarak tasvir" eder. (Çetin, 2008: 472) Kendi derdi çok daha elem verici olduğu için de Türk şiirinde yüzyıllardır sevgili için inleyip feryad eden bülbüle, sus ey bülbül senin hakkın değil benim hakkım matem, der.⁸ Gerek Mehmet Akif'in cemiyetçi şiiri savunması gerekse klasik edebiyattaki bülbül metaforuna yönelik bu eleştirel sorgulama *Bülbül* şiirini aynı zamanda Mehmet Akif'in poetikasının bir bölümünü yansıtan önemli bir metin haline getirmektedir.

"Neden öyleyse mâtemlerle eyyâmın perîşandır? (Bülbül)

"Çekilir mi bu belâ âlem-i pür mihnet için? (Murabba)

Mehmet Akif'in şiirinde "Eşin var, âşiyânın var, baharın var ki beklerdin" diye başlayan bölüm şiirde bülbül imgesi bağlamında geliştirdiği düşüncelerin okuyucuya ilk sezdirildiği bölümdür. Devamında her şeyi dört dörtlük olan bülbül tasviri de yer alır. Metindeki kurgu şairin bülbüle hitabı şeklinde gelişir. Akif yer yer sorular da yönelttiği bu

⁶ Fecr-i Âti ve Edebiyat-ı Cedide mensuplarına yönelik bu eleştiriler için bk. (Çetişli, 2007: 166-179)

⁷ Mehmet Akif'in divan edebiyatına yönelik eleştirileri bunlarla sınırlı kalmıyor. Söz konusu eleştirel bakışı bir araya toplayan bir yayın için bk. Dursun Ali Tökel, "Mehmet Akif'in Divan Şiirine Bakışı", *Hece Mehmet Akif Özel Sayısı*, Ocak 2008, Sayı 133, s. 327-338.

⁸ Bülbüle artık susmasını söyleyen bir başka şair de realist tavrı ve toplumsal yergileriyle Mehmet Akif'i andıran divan şairi Nâbî'dir: "Gonce gülsün gül açılın cûy feryâd eylesün /Sen tur ey bülbül birâz gülşende yârüm söylesün." (Bilkan, 2011: 910)

hitapta bülbüle şunları söyler: *Eşin var, aşıyanın var, baharın var ki beklerdin, kıyametler koparmak neydi, ey bülbül, nedir derdin? O zümriü tahta kondun, bir göksel saltanat kurdun, cihanın yurdu çiğnense çiğnenmez senin yurdun.*⁹ *Bugün bir yemyeşil vadi, yarın bir kıpkızıl gülşen, gezersin, evin barkın şen, için şen, kâinatın şen. Sonbaharsız bir yer isterse, şayet o özgür ruhun, ufuklar, sonsuzluklar hep kanatlarının altındadır senin.* Tüm bu rahatlık ve imkânlar içerisinde olan bülbüle Mehmet Akif şiirin ilerleyen mısralarında “Neden öyleyse matemlerde eyyamın perişandır?” sorusunu soracaktır. Benzer soru *Murabba'* da da yer alır: “Çekilir mi bu belâ âlem-i pür mihnet için?”

“Niçin bir damlacık göğsünde bir umman hurûşandır?” (Bülbül)

“Dîn için devlet için cân çekişen millet için

Azme hâ'il mi olurmuş bu çürük ten kafesi!..” (Murabba)

Her iki dizede de vatan ve milletin içinde bulunduğu zor durumdan hareketle şairler “kalp” imgesini kullanarak anlamı zenginleştirmeye çalışırlar. Nitekim klasik Türk şiirinden itibaren kalp (gönül) kendisiyle ilgili sayısız teşbih ve mecazların kurulduğu bir imgedir. Mehmet Akif'te kalp bülbülün küçücük göğsünün içindeki ummanda fırtınalar koparır. Çünkü göğüsteki küçücük bir umut ummana bedeldir. *Murabba'* da ise bağımsızlık için canını feda etmeye hazır olan bu milletin cevval ve gözü pek oluşu ten kafesi imgesiyle ifade edilir. “Kafes” vücudun ruhsuz hali, yani cesedi imleyen bir mazmundur. Kalp durduğunda bedenden çıkıp giden ruhu ifade etmek için “ten kafesi” ifadesi kullanılır. Bülbülün (ten) kafesinde hürriyet için kendini paralaması yani Türk milletinin *dîn için, devlet için, cân çekişen millet için* canını feda etmekteki istekliliği ifade edilir. “Vatanın esaretten kurtulup hürriyete kavuşması için, içinde bize emanet edilen ve bir gün zaten uçacak olan ‘can kuşu’muzun bulunduğu ‘ten kafesi’, gerekirse kırılmalıdır.” (Gülendam, 2012: 31) Her iki şair de kalp sözcüğünü kullanmadan ya işlevinden yola çıkarak onu çağrıştıran ya da dolaylı olarak onunla ilişkili imgelerle anlamı zenginleştirmeye çalışır. Dolayısıyla bu mısralarda da benzer söylemler yer alır.

“Ne husrandır ki: Şark'ın ben vefâsız, kansız evlâdı,

Serâpâ Garb'a çiğnettim de çıktım hâk-i ecdâd!” (Bülbül)

“Memleket bitdi, yine bitmedi hâlâ sen, ben.

Bize bu hâl ile bizden büyük olmak düşmen.” (Murabba)

Ecdad toprağı ile kastedilen genelde vatan toprağı özelde ise ecdadın mezarıdır. Her ikisi de kutsaldır. Bu açıdan değerlidir. Toprağın düşman çizmesiyle çiğnenmesi millet olarak tükenmişliğin ifadesidir. Namık Kemal vatanın içinde bulunduğu zor durumu *memleket bitti* şeklinde ifade eder. Her iki şairin de burada özeleştiriyeye yöneldiği görülmektedir. Mehmet Akif'te memleket toprağının düşman tarafından çiğnenmesinin müsebbibi olarak şair kendi (nesli)ni sorumlu görüyorken Namık Kemal ise memleketi bitirip bu hâl getirenin *sen-ben kavgası* olduğunu söyler.

“Ne muhrik nağmeler, yâ Rab, ne mevcâmevc demlerdi:

Ağaçlar, taşlar ürpermişti, gûya Sûr-i Mahşerdi!” (Bülbül)

“Dinle feryâdını kim terceme-i âhındır;

İnledikçe ne diyor, bak vatanın her nefesi...” (Murabba)

Mehmet Akif yakıcı nağmelerden, dalga dalga anlardan, mahşer sûruna üflenmişçesine ağaçlardaki, taşlardaki ürpermeden bahsederek vatanın içinde bulunduğu işgal durumunu kıyamet gününe ait sahnelerle güçlendirir ve böylece acıyı, ıstırabı derinleştirir. Namık Kemal ise dinle bu (vatanın) feryadını çünkü bu âh'ın dile gelişidir, der. Klasik Türk şiirinde ateşli ahların tesiri büyüktür. Aşğın ahı demir ve taş gibi olan gönülleri titretecek, ürpertecek güce sahiptir. Mehmet Akif'te ağaçlar ve taşların ürpermesi ile Namık Kemal'de vatanın her

⁹ Bülbülün yurdu çiğnenmez çünkü sık dallı ve bol yapraklı yüksek ağaçlara yaptığı yuvasına kolay kolay düşmanları ulaşamaz. Bülbülün en büyük düşmanı yılanlardır. (Onay, 1993: 83)

nefesinde gelen inleme, kuruluş olarak benzer öğelerle oluşturulmuş dizelerdir. Ayrıca sur'a üflenen nefestir. *Murabba'* da geçen "âh" da nefesin ürünüdür.

İzlek ve Biçim

Her iki şiirde de izlek düzeyinde benzerlikler vardır. İzlek vatandır. Vatan toprağının tehlikelerle karşı karşıya olması ise her iki şiirin konusunu oluşturur. Ayrıca "bülbul"-"bülbul", "bir damlacık göğsünde bir umman" – "ten kafesi" ve "sur-ı mahşer" ile "nefes" gibi birbirinin aynı ya da birbirini çağrıştıran imgelerden söz edilebilir.

Biçim düzeyinde benzerliklere bakacak olursak; biri dörtlükler halinde, diğeri ise bentler şeklinde yazılmıştır. Ayrıca kafiye düzeni de aynı değildir. Her ikisi aruzla yazılmış fakat vezinleri farklıdır.

Seleften Halefe Bülbul İmgesi

Her iki şiirde de görüleceği üzere hem Namık Kemal hem Mehmet Akif, Türk edebiyatında yüzlerce yıldır var olan bülbul imgesinde bazı değişikliklere gitmiştir. Bu değişiklik birbirini takip eden, birbirini tamamlayan bir değişiklik olmaktan ziyade seleftin ihmal ettiğini, unuttuğunu ya da bir çırpıda değiştirdiğini sorgulayarak, eleştirerek değiştiren bir söylemin kurulması şeklinde halefte¹⁰ -Mehmet Akif- karşılığını bulur. Şöyle ki değişikliği ilk yapan Namık Kemal'in yarım bıraktığı işi, modernist şair misyonunu tamamlayıcı bir görevi Mehmet Akif ifa etmiştir. Çünkü divan edebiyatını şiddetle eleştiren Namık Kemal oradaki çok yaygın kullanılan bir imgeye alışılmışın dışında bir anlam yüklerken eleştirelliği ihmal etmiştir. Belki önce bülbul mazmununu silkeleyip içeri boşalttıktan sonra ona bu anlamı yüklese Namık Kemal'in daha bilinçli modernist bir şiirin inşasına giriştiğine ilişkin bir düşünce hâsıl olurdu. Hatta Namık Kemal sadece *Murabba'* da değil tüm metinleri üzerinde bu kadar ince eleyip sık dokusaydı bugün onun hakkında edebiyat tarihinde kullanılan bazı menfi genellemeler daha iyimser olabilirdi. Ama Namık Kemal'in ihmal ettiğini halefi olan Mehmet Akif yapıyor. Akif, bunu Namık Kemal'den mülhem yaptığı için ya da Namık Kemal kendisinden 33 yıl sonra dünyaya gelecek olan bir şairin "bekleme ufku"nu hazırladığı için burada Namık Kemal'e ilişkin bir iadei itibar meselesi üzerine düşünmek gerekir. Ayrıca yine buradan çıkardığımız ve gözden kaçırmamız gereken bir başka husus ise Mehmet Akif'in hem geleneği eleştiren hem de onu bütünüyle görmezden gelemeyen bir tarafı, bilinçli modernist bir şair olduğudur. Bu bağlamda Mehmet Akif'in gelenek eleştirisinin Namık Kemal'den çok daha yapıcı, bilinçli ve modernist bir tarafı olduğunu söyleyebiliriz. Namık Kemal'in "sözünü budaktan esirgemeyen" kişiliğinin sanatına yansması ve kendi metinlerine yönelik aceleci yaklaşımı yüzünden onun yapamadığını halefi olan Mehmet Akif gerçekleştirmiştir. Bu kurduğu yeni biçem ve söylemden dolayı Mehmet Akif ile Namık Kemal arasındaki etkilenme biçimi anıştırmaya – allusion- örnektir.

Buraya kadar benzerlik ilgisine ilişkin söylediklerimizi bir tablo ile özetleyebiliriz. Nitekim böyle bir tablo, yorumları daha iyi anlamamızı ve benzerlik ilgisini derli toplu görmemize de olanak sağlayacaktır.

¹⁰ Burada halef sözcüğünü Harold Bloom'un *Etkilenme Endişesi* adlı kitabında "selef" kavramının zıttı olarak kullanıyoruz. Halef kavramına karşılık olarak Bloom tarafından tercih edilen bir başka sözcük ise çrak anlamına gelen "ephebe" sözcüğüdür. (Bloom, 2008)

Tablo-1:

	Namık Kemal/ <i>Murabba</i>	Mehmet Akif Ersoy/ <i>Bülbül</i>
SÖZCÜK	1.bülbül, 2.nedir, 3.dert, 4.cihan, 5.yurt, 6.elem, 7.mahveder, 8.a'da/ na-mahrem, 9.Allah sesi, 10.inlemek, 11.ben, 12.sen, 13.memleket, 14.göğüs, 15.Allah, 16.mahkum-ı pervaz/göğüs, 17.bela, 18.ah, 19.din, 20.hükm, 21. Millet. 22. Emel/heves	1.bülbül, 2.mi, 3.bela, 4.alem, 5.devlet, 6.pür mihnet, 7.perişan, 8.düşman, 9.ezan, 10.inlesin, 11.ben, 12. Sen, 13.diyar, 14.sine, 15.Rab, 16.ten kafesi, 17.kıyamet, 18.feryad, 19.din, 20.saltanat, 21. Eyyam. 22.dünya
İMGE	bülbül ten kafesi sur-ı mahşer	bülbül bir damlacık göğüs nefes
İZLEK	Vatan-Hürriyet	Vatan-Hürriyet
BİÇİM	Biçimsel benzerlik bulunmamaktadır.	
ETKİLENME TÜRÜ	Anıştırma (Allusion)	

SONUÇ

Vatanın bir parçası olması ve Osmanlı Devleti'ne başkentlik etmesi nedeniyle Bursa'nın işgali ülkede büyük üzüntü uyandırmıştır. *Bülbül*, işgal üzerine Mehmet Akif'in duyduğu hüznün ve kahrın öznel karşılığıdır. *Murabba*'da vatan, millet ve memleket için kendini mahveden bülbülden söz edilir. Din, devlet ve millet için bülbülün perişan oluşu, bütün semada özgürce uçmak imkânı varken ten kafesinde kendini kahretmesi anlatılır. Mehmet Akif'te yaygın olarak bilinen Namık Kemal etkisi *Bülbül* ve *Murabba*'da sözcük, imge, izlek düzeyinde çok aşikâr görülmektedir.

Namık Kemal gibi genel olarak epik ve didaktik karakterli şiir yazar Mehmet Akif öteki şiirlerinin aksine *Bülbül*'de semboller dünyasına yönelmiştir. Benzer durum *Murabba* için de geçerlidir. Gerek Mehmet Akif'te gerekse Namık Kemal'de bülbül sembolik olarak kullanılmıştır. O, bir damlacık göğsünde bir okyanus biriktirir. Bülbülün seçilme nedeni ise ötüşünün feryada benzetilmesidir. Yukarıda da söylediğimiz gibi "hürriyet" kavramının en önemli temsilcisi sayılan Namık Kemal *Murabba*'da, kendisine kadar pek yapılmamış bir şeyi yapar. Yüzlerce yıllık klasik edebiyat geleneğindeki bülbülü kendi özel anlam ve işlevinden çıkarır ve vatan derdine düşürür. Mehmet Akif ise vatan derdine düşen öznenin feryadıyla klasik Türk edebiyatındaki bülbülün feryadını karşılaştırır. Kendi derdi çok daha elem verici olduğu için de bülbüle, *sus ey bülbül senin hakkın değil benim hakkım matem*, der. Bu yüzden Mehmet Akif'te bülbülün vatanla ilişkisi eleştirel bir söylemle şiire konu olan dolaylı bir ilişkidir. Fakat bu farklılık Mehmet Akif'in ilhamını Namık Kemal'den aldığı söylememize engel değildir. Aralarındaki belirgin farklardan bir diğeri ise *Murabba* ümit aşılarken, *Bülbül* şiirinde ileri düzeyde bir karamsarlık hâkimdir.

Küçük şair yoktur, büyük şiire eklememeyen şair vardır. Namık Kemal, Mehmet Akif gibi bir halefinin ortaya çıkmasına etki sahibi ise bu onu “küçük adam” olmaktan kurtarmıştır denilebilir. En azından Namık Kemal’in sanatçılığına ilişkin olarak yapılan bütün küçümseyici, değer düşürücü genellemeler onun etkilediği büyük isimler için bir kenara kaldırılmalı ya da tekrar gözden geçirilmelidir. Bizce metinlerarasılıktaki etkilenme ilişkilerini irdelemenin edebiyat tarihine katkısı da bu gibi hususlarda olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aktulum, Kubilay (1999). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınları.
- Aytaç, Gürsel (2001). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bardakçı, Murat (2014). “Cemal Süreya ve Şiirimiz” *Habertürk Gazetesi*, 10 Ocak 2014. <http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/911194-cemal-sureya-ve-siirimiz> (Erişim: 02.05.2014)
- BAYDAR, M. ÇETİN (2008). “Mehmet Akif’te İlm-i Fen Telakkisi; Teknik Buluşlara Uymak İmanın Bir Cüzü müdür?”, (Ed. D. Mehmet Doğan) *Mehmet Âkif Dönemi ve Çevresi*, Ankara, TYB Vakfı Mehmet Akif Araştırmaları Merkezi Yayınları, s. 84-91.
- BİLKAN, Ali Fuat (2011). *Nabi Divanı-2*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- BLOOM, Harold (2008). *Etkilenme Endişesi Bir Şiir Teorisi*, Çev: F. Burak Aydar, İstanbul: Metis Yayınları.
- CAN, Mustafa (2008). “Mehmet Akif Ersoy’un Şiirlerinde Milli Kültür Unsurları ve Yaklaşım Tarzı”, (Ed. D. Mehmet Doğan), *Mehmet Âkif Dönemi ve Çevresi*, Ankara: TYB Vakfı Mehmet Akif Araştırmaları Merkezi Yayınları, s. 102-109.
- ÇETİN, Kamile, “Mehmet Âkif’te Bülbül İmgesi”, 1. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu, 19-21 Kasım 2008, Burdur 2009, s. 467-474
- ÇETİN, Nurullah (2013). *İstiklâl Marşı’mızı Anlamak*, Ankara: Öncü Kitap Yayınları.
- ÇETİŞLİ, İsmail (2007). “II. Meşrutiyet Döneminde Milliyetçilik Düşüncesi ve Türk Edebiyatına Yansımaları” (Ed. İ. Çetişli, N. Çetin, A. Doğan vd.) *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s. 125-370.
- DOĞAN, D. Mehmet, (2008) “Mehmet Akif ve Süleyman Nazif”, (Ed. D. Mehmet Doğan), *Mehmet Âkif Dönemi ve Çevresi*, Ankara: TYB Vakfı Mehmet Akif Araştırmaları Merkezi Yayınları, s. 254-271.
- DUYMAZ, Recep (2006). “Mehmet Âkif Ersoy’un Şahsiyetinin Kaynakları”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Mehmet Akif Ersoy Özel Sayı*, S: 73, s. 26-30.
- DÜZDAĞ, Ertuğrul (2006). “Mehmet Âkif Ersoy Hayatı ve Eserleri”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Mehmet Akif Ersoy Özel Sayı*, S: 73, s. 5-18 .
- ELMAS, Nazım (2006). “Mehmet Âkif’in Sanatı ile Milli Marş Olan Şiir”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Mehmet Akif Ersoy Özel Sayı*, S: 73, s. 86-91.
- ERSOY, Mehmet Âkif (2008). “Mahir İz’e Yazdığı Mektuplar”, *Hece Karakter Abidesi ve Bir Çılgılık Olarak Mehmet Akif Ersoy Özel Sayısı*, S: 133, s. 453-470.
- ERSOY, Mehmet Akif (2011). *Safahat*, (Hızl. Necmeddin Turinay), Ankara, TOBB Yayınları, 2011.
- FEDAİ, Özlem (2008). “ ‘İman Şövalyesi’ nin Mağarasındaki Gölgeler”, *Hece Karakter Abidesi ve Bir Çılgılık Olarak Mehmet Âkif Ersoy Özel Sayısı*, S: 133, s. 314-322.
- GÖÇGÜN, Önder (1987). *Namık Kemal*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- GÜLENDAM, Ramazan (2012). *Şiir Çözümlemeleri*, “Namık Kemal”, (Ed. Nurullah Çetin, Ramazan Güleldam, Mehmet Narlı), İstanbul: Kesit Yayınları.
- MARDİN, Şerif (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- OKAY, Orhan (1998). *Mehmet Âkif Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- ONAY, Ahmet Talat (1993). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- TANYOL, Cahit (2008). "Mehmet Âkif ve İslam Enternasyoneli", *Hece Karakter Abidesi ve Bir Çılgılık Olarak Mehmet Akif Ersoy Özel Sayısı*, S: 133, s. 576-577.
- TİMURTAŞ, Faruk K. (2006). *Mehmet Âkif ve Cemiyetimiz*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TÖKEL, Dursun Ali (2008). "Mehmet Âkif'in Divan Şiirine Bakışı", *Hece Karakter Abidesi ve Bir Çılgılık Olarak Mehmet Akif Ersoy Özel Sayısı*, S: 133, s. 327-338.
- UÇAN, Hilmi (2006). *Yazımsal Eleştiri ve Göstergebilim*. (2. Basım). Ankara: Hece Yayınları.
- UÇAN, Hilmi (2012). *Batı Şiiri ve Tevfik Fikret* (3. Basım). Ankara: Hece Yayınları.
- UYAR, Mehmet (2002). *Namık Kemal Hayatı-Sanatı-Eserleri-Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul: Hikmet Neşriyat Yayınları.
- YARDIM, Mehmet Nuri (2006). "Mehmet Akif Ersoy'un Çocukluk Yılları", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Mehmet Akif Ersoy Özel Sayı*, S: 73, s. 19-25.
- YETİŞ, Kazım (2006). "Safahat'ta Tasvirin Gücü", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Mehmet Akif Ersoy Özel Sayı*, S: 73, s. 109-116.